C O P E
Member since 2019
JM14482

Agnieszka Jaros*

Wzór zachowania matki – transgresja i transmisja pokoleniowa wzorów w doświadczeniach biograficznych byłych wychowanek placówek resocjalizacyjnych

Abstrakt

Artykuł poświęcony jest wzorom zachowania matki i procesom, jakim te wzory podlegają w kolejnych pokoleniach, z perspektywy byłych wychowanek placówek resocjalizacyjnych, które pozytywnie przeszły proces resocjalizacji. Podstawą teoretyczną analiz uczyniono teorię przemocy symbolicznej Pierre'a Bourdieu i Jeana-Claude'a Passerona oraz koncepcję człowieka transgresyjnego Józefa Kozieleckiego. Główny problem badawczy ujęto w postaci pytania: Jaki wzór zachowania matki ukształtował się u byłych wychowanek placówek resocjalizacyjnych w rodzinie pochodzenia i jakim procesom podlegał w kolejnym pokoleniu w perspektywie ich indywidualnych doświadczeń biograficznych? W badaniu wykorzystano metodę biograficzną, natomiast techniką pozyskiwania danych uczyniono autobiograficzny wywiad narracyjny. W oparciu o analizę uzyskanego materiału wyłoniono wzory zachowania matki, dla których dobro dziecka było ważne lub nie i przeanalizowano procesy, jakim te wzory podlegały w rodzinie nuklearnej. Podstawowy wniosek wysunięty z przeprowadzonego badania stanowi to, że wzory zachowania, w których dobro dziecka jest ważne, jako nabyte w rodzinie pochodzenia, wyuczone i zinterioryzowane, są reprodukowane w rodzinach nuklearnych (wzory te podlegają również dyspersji). Jednak wzór zachowania matki „niezainteresowanej" dobrem dziecka, jako odbiegający od standardów społecznych, norm i wyobrażeń ogółu populacji, zostaje odrzucony i w wyniku transgresji uruchamia zachowania przeciwstawne do tych wynikających ze wzoru pierwotnego.

Słowa kluczowe: badania biograficzne, wzorzec zachowania matki, transmisja pokoleniowa, transgresja, demoralizacja, nieletni.

Artykuł otrzymano: 30.01.2024; akceptacja: 5.04.2024.

* Uniwersytet Łódzki.

https://doi.org/10.18778/2450-4491.19.05

Pattern of Maternal Behavior – Transgression and Generational Transmission of the Pattern in the Biographical Experiences of Women – Former Pupils of Social Rehabilitation Centres

Abstract

The article describes the patterns of maternal behavior and the processes which these patterns underwent in subsequent generations from the perspective of former female residents of juvenile rehabilitation centers. These women successfully completed the rehabilitation process. The theoretical analysis was based on the theory of symbolic violence by Pierre Bourdieu and Jean-Claude Passeron, and the concept of the transgressive person by Józef Kozielecki. The main research problem was presented in the following question: What kind of pattern of maternal behavior was formed in former pupils of rehabilitation centers in their family of origin, and what processes did it undergo in the next generation, from the perspective of their individual biographical experiences? The study used the biographical method, while the technique of data collection were autobiographical narrative interviews. Based on the analysis of the material obtained, patterns of maternal behavior were identified for which the welfare of the child was or was not important. In the next step, the processes to which these patterns were subjected in the nuclear family were analyzed. The main conclusion drawn from the study is that behavioral patterns in which the child's welfare is important, as acquired in the family of origin, and later learned and internalized, are reproduced in nuclear families (these patterns are also subject to dispersion). However, the pattern of maternal behavior uninterested in the child's welfare, as deviating from the social standards, norms and perceptions of the general population is rejected and, as a result of transgression, triggers behaviors opposite to the original pattern.

Keywords: biographical research, pattern of maternal behavior, generational transmission, transgression, demoralization, adolescents.

Wstęp

Zmiany społeczno-kulturowe dynamicznie kształtują relacje międzypokoleniowe. W kulturach tradycyjnych doświadczenia następujących po sobie pokoleń były do siebie podobne, a relacje między generacjami były oparte na hierarchii związanej z wiekiem (tożsamym z bogactwem posiadanego doświadczenia życiowego), zatem to osoby starsze były źródłem norm i wartości dla młodszych generacji. Współcześnie relacje te ulegają znacznym przemianom. W społeczeństwach nowoczesnych każda generacja posiada wolność kreacji własnych wzorców, norm i wartości, często kwestionowanych przez starsze pokolenia (Matysiak-Błaszczyk et al. 2020).

Wraz ze zmianami społeczno–kulturowymi zmieniają się również wzory macierzyństwa. Od wzorca „matki Polki", która przekłada dobro rodziny ponad własne potrzeby i nie ma dla niej nic cenniejszego niż „dobre wychowanie dziecka" (zob.

Cieślikowska-Ryczko 2022), do wzorca „nowej matki", dla której instynkt macierzyński nie jest wrodzony i która ma do wyboru wiele akceptowanych społecznie wzorów macierzyństwa, od prowadzenia domu i wychowywania dzieci po łączenie pracy zawodowej z rozwijaniem pasji i macierzyństwem (zob. Sikorska 2009).

W literaturze naukowej można spotkać definicję roli matki jako wzoru zachowań oczekiwanych od osoby znajdującej się w danej sytuacji, z uwzględnieniem kontekstu kulturowego i społecznego (Gerrig, Zimbardo 2006). Podkreśla się również to, że wzorzec taki jest uniwersalny i zasadniczo odporny na wpływy kulturowe (Maciąg-Budkowska, Rzepa 2017). W naukach humanistycznych pojęcie wzoru i wzorca osobowego często traktowane są synonimicznie. Jednak w odniesieniu ich do atrybutów osobowych terminy te, co podkreślają Lucyna Bakiera i Barbara Harwas-Napierała (2016: 22–23), mają nieco odmienny zakres pojęciowy. Tym samym, na użytek tego artykułu przyjęto, że wzór osobowy to realnie lub fikcyjnie istniejąca postać, która jest źródłem wzorów zachowania. Natomiast wzorzec osobowy stanowi byt abstrakcyjny, będący zbiorem cech pożądanych (Bakiera, Harwas-Napierała 2016: 23).

Wzory zachowania nabyte w rodzinie pochodzenia są w znacznej mierze wyuczone i na zasadzie modelowania przenoszone oraz kontynuowane w rodzinie nuklearnej. Badacze uznają, że dzieje się tak nawet wówczas, gdy rodzina generacyjna odbiega od tzw. standardów społecznych, norm i wyobrażeń ogółu populacji (Bereza 2016). Mimo tego, że coraz częściej w dyskursie o macierzyństwie pojawia się sprzeciw wobec przypisywaniu matkom głównego sprawstwa skutkującego problemami rozwojowymi u dziecka (Badinter 2013), to jednak na gruncie zarówno anglojęzycznego, jak i polskiego piśmiennictwa naukowego dobrze udokumentowanym w badaniach czynnikiem negatywnie wpływającym na rozwój społeczny dziecka są nieprawidłowe relacje z matką i jej dysfunkcyjne zachowania (Wysocka, Ostafińska-Molik 2015; Ruiz-Ortiz et al. 2017; Joyner, Beaver 2021; Sobczak, Zacharuk 2021; Ouyang, Cheung 2023).

Na podstawie wyników tych badań można stworzyć teoretyczny wzorzec matki, której zachowania sprzyjają rozwojowi zaburzonych zachowań u swojego dziecka. Matka taka: pije problemowo alkohol (Ouyang, Cheung 2023); jest pobłażliwa wobec dziecka, niekonsekwentna i przymusza dziecko do zachowań zgodnych z jej wolą poprzez stosowanie kar (Ruiz-Ortiz et al. 2017) lub ma trudności wychowawcze wynikające ze zmagania się z własną chorobą – depresją (Joyner, Beaver 2021). Ponadto interakcje z dzieckiem nie sprawiają jej przyjemności i jest do niego zdystansowana emocjonalnie (Sobczak, Zacharuk 2021). Jeśli podejmuje jakieś działania wychowawcze to tylko w wyjątkowych sytuacjach, a sprawami dziecka interesuje się jedynie wówczas, gdy ono samo tego żąda (Wysocka, Ostafińska-Molik 2015).

Jeśli przyjąć założenie, że proces identyfikacji dziecka z osobą znaczącą, jej światem, wartościami wpływa na formowanie się jego tożsamości (Bernasiewicz, Noszczyk-Bernasiewicz 2017) i że wzory zachowań wyniesione z rodziny pochodzenia, które nawet jeśli nie są wysoko wartościowane, mają jednak ten walor, że są dobrze znane i dostarczają gotowych wzorów zachowań (Krzesińska-Żach 2007), to nasuwa się pytanie: Jaki wzór zachowania matki kształtuje się u kobiet, które w okresie

nastoletnim zostały uznane za zdemoralizowane i czy wzór ten jest reprodukowany w kolejnych pokoleniach?

Analizy podjęte w tym artykule wpisują się w rozważania dotyczące wzoru zachowania matki (ukształtowanego w rodzinie pochodzenia) i jego znaczenia w procesie kształtowania się przekonań, działań i zachowań wobec własnych dzieci (w rodzinie nuklearnej). Tym samym niniejsze badanie ma na celu poznanie wzoru zachowań matki, jaki ukształtował się u byłych wychowanek placówek resocjalizacyjnych oraz mechanizmu powielania lub modyfikowania takiego wzoru w rodzinie nuklearnej (przejawiającego się w zachowaniach wobec własnych dzieci).

Przedmiotem badań własnych uczyniono doświadczenia biograficzne dorosłych kobiet, które w okresie dorastania były wychowankami placówek resocjalizacyjnych. Teoretyczne inspiracje zaczerpnięto z teorii przemocy symbolicznej Pierre'a Bourdieu i Jeana-Claude'a Passerona oraz z koncepcji transgresyjnej człowieka Józefa Kozieleckiego. W świetle ich założeń społeczeństwo, w tym rodzina, oczekuje transmisji wzorów działania, co gwarantuje ciągłość pokoleniową, z drugiej jednak strony człowiek dysponuje możliwością zmiany zachowania wynikającego ze wzoru, przekraczając swoje granice i tworząc nowe wzory działań.

Rodzinna transmisja wzorów zachowań

W prawie polskim, zgodnie z artykułem 92 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, dziecko aż do pełnoletności pozostaje pod władzą rodzicielską. Właściwością władzy rodzicielskiej jest to, że jej atrybuty są zarazem obowiązkiem i prawem rodziców, a podstawowym jej celem jest ochrona dziecka, dbanie o jego dobro i interesy społeczne. Oddziaływania takie nie są jednostronne, gdyż zgodnie z treścią art. 95 § 2 dziecko, które pozostaje pod władzą rodzicielską, winno rodzicom posłuszeństwo. Tak zdefiniowaną władzę rodzicielską i oddziaływania rodziców, które mają na celu ochronę, dobro i wychowanie dziecka, można porównać do przemocy symbolicznej opisywanej w autorskiej teorii Bourdieu i Passerona (2011). Zgodnie z ich teorią do reprodukcji wzorów zachowań wykorzystuje się działanie pedagogiczne, autorytet pedagogiczny i pracę pedagogiczną. Jednym z głównych twierdzeń teorii jest to, że każde działanie pedagogiczne (w tym wychowawcze) stanowi obiektywnie symboliczną przemoc, jako narzucenie przez arbitralną władzę arbitralności kulturowej (Bourdieu, Passeron 2011: 75). Zgodnie z założeniami autorów, mechanizm przemocy symbolicznej jest niejawny i opiera się na uprawomocnieniu kultury, która działanie pedagogiczne wprowadza. Podkreślają również to, że każde działanie pedagogiczne wyposażone jest w autorytet pedagogiczny, który zostaje uznany za godny przekazywania tego, co przekazuje. Natomiast odbiorcy tego przekazu nastawieni są na otrzymanie go i przyswojenie. Ważnym twierdzeniem Bourdieu i Passerona jest to, że działanie pedagogiczne pociąga za sobą pracę pedagogiczną, która polega na wdrożeniu, trwającym tak długo, aż uzyskane wykształcenie (np. wzór zachowania) będzie trwałe. To znaczy, że habitus, rozumiany jako wytwór

interioryzacji zasad, będzie zdolny do samoodtwarzania po zaprzestaniu działań pedagogicznych i tym samym do odtwarzania w praktyce zasad zinterioryzowanej arbitralności (Bourdieu, Passeron 2011: 108).

Tym samym działanie pedagogiczne realizowane w rodzinie wpływa na światopogląd i zachowanie dziecka w sposób zawoalowany poprzez działania rodziców, wynikające z realizacji ukrytego programu wychowania i kształcenia. To w procesie wychowania rodzice dokonują transmisji wzorów zachowań, znaków i treści własnej kultury i narzucają własne interpretacje świata (zob. Suchocka 2011). Poprzez działania wychowawcze, których jednostki zdominowane (dzieci) nie potrafią odczytać, jednostki dominujące (rodzice) przekazują im treści, które w danej rodzinie uważane są za jedyne prawdziwe i słuszne (Jezierska-Wiejak 2013).

Mając na uwadze bogactwo procesów zachodzących w rodzinie i między pokoleniami, warto uwzględniać siły przekazu, jakie one mają dla poszczególnych osób. Człowiek, w procesach świadomych lub nie, może przyjąć dziedzictwo generacyjne i kontynuować je wedle utartych ścieżek postępowania lub zachowania. Może też starać się przełamywać proponowane wzory czy narzucone schematy zachowań. Nie zawsze jednak umiejętność ocenienia tego, co stanowi cenny bagaż, a co pokoleniowe obciążenie, przychodzi łatwo (Majewska 2017).

Transmisja wzorów rodzinnych w świetle koncepcji transgresyjnej

Odrzucenie wzorów zachowań i podjęcie trudu budowania ich na nowo można odnaleźć w koncepcji człowieka transgresyjnego Józefa Kozieleckiego (2007).

Kozielecki w swojej koncepcji przyjął wizję człowieka wewnątrzsterownego, czyli zdolnego do przekraczania siebie i kierowania biegiem własnego rozwoju. Centralne znaczenie dla koncepcji transgresyjnej człowieka ma hipoteza, że jedną z sił uruchamiających działanie transgresyjne człowieka jest motywacja hubrystyczna, rozumiana jako dążenie do potwierdzania i wzrostu własnej ważności jako osoby. Zgodnie z założeniami tej koncepcji istnieją jej dwa kluczowe rodzaje, transgresja indywidualna (jednostkowa), występująca w sytuacjach, w których jednostka „wychodzi intencjonalnie poza to, czym jest i co posiada i tworzy siebie według własnego projektu" (Kozielecki 1987: 11). Drugim rodzajem działań transgresyjnych jest transgresja zbiorowa, podejmowana przez grupy, społeczeństwa, i służy przekraczaniu dotychczasowych osiągnięć materialnych, intelektualnych i duchowych (Kozielecki 1987). Działania transgresyjne zarówno człowieka, jak i zbiorowości mogą dokonywać się w czterech światach – materialnym, społecznym, symbolicznym i wewnętrznym (Kozielecki 2000, Domurat 2017).

Zgodnie z przesłankami Kozieleckiego ludzie systematycznie wykonują działania normalne (inaczej zachowawcze lub ochronne) i transgresyjne. Działania normalne to zachowania codzienne, rutynowe i nawykowe. Człowiek nie przetrwałby ani jednego dnia w społeczeństwie, gdyby nie wykonywał takich działań, gdyż są one

niezbędne do utrzymania egzystencji i homeostazy (Kozielecki 2004: 39). Inną formą działań są działania transgresyjne, które przekraczają dotychczasowe granice ludzkich osiągnięć symbolicznych, społecznych czy kulturowych. Podejmująca działania transgresyjne osoba wychodzi poza swoje ograniczone możliwości, poza swoją niedoskonałość i dzięki temu tworzy nowe normy i wartości. Jednym z mechanizmów transgresji, opisywanym przez Kozieleckiego, jest zjawisko dyspersji, polegające na przekształcaniu oryginału, na jego rozproszeniu i wprowadzeniu do niego poprawek (Kozielecki 2004: 138). Można to porównać do zmian wzoru zachowania (np. matki), gdzie jednostka świadomie podejmuje decyzję o zmianie i wkłada wysiłek w jego modyfikację. Przeciwieństwem dyspersji jest rytualizm, rozumiany jako prowadzenie życia zgodnie ze schematycznymi wzorami (Kozielecki 2004: 159).

Zgodnie z założeniami koncepcji człowiek jest układem samodzielnym, ekspansywnym i twórczym, a jego zachowanie – tylko częściowo determinowane przez środowisko zewnętrzne (np. rodzinę). Kozielecki podkreśla jednak bardzo duży wpływ rodziny na osobowość młodego człowieka i jego zachowanie (Kozielecki 2007: 213), ale akcentuje to, że zdolności transgresyjne człowieka są bardzo duże. Co więcej, zaznacza, że dla niektórych ludzi transgresje psychologiczne (wewnętrzne) stają się ich stylem życia (Kozielecki 2004).

Powstaje zatem pytanie: Jaki wzór zachowania matki wykształciły byłe wychowanki placówek resocjalizacyjnych i jakim procesom (reprodukcji czy transgresji) wzór ten podlegał w perspektywie ich indywidualnych doświadczeń?

Metodologia badań własnych

Perspektywą poznawczą w prowadzonych badaniach uczyniono paradygmat interpretatywny i strategię badań jakościowych (Rubacha 2008). Główny problem badawczy ujęto w postaci pytania: Jaki wzór zachowania matki ukształtował się u byłych wychowanek placówek resocjalizacyjnych w rodzinie pochodzenia i jakim procesom podlegał w kolejnym pokoleniu w perspektywie ich indywidualnych doświadczeń biograficznych[1]?

Postawiono ponadto trzy pytania szczegółowe wynikające z problemu głównego[2]:

- Jaki wzór zachowania matki ukształtował się u badanych kobiet w rodzinie pochodzenia?
- Jaki wzór zachowań matki prezentowały badane kobiety w rodzinie nuklearnej?
- Jakim procesom podlegał wzór zachowania matki w kolejnym pokoleniu?

Prowadzenie wywiadów z osobami, wobec których został zastosowany na przykład środek wychowawczy, oznacza, że badacz musi poszukać osób, które mają tego rodzaju doświadczenie (Flick 2010), dlatego też w badaniu zastosowano celowy dobór próby. Jako metodę badawczą wykorzystano metodę biograficzną, która umożli-

[1] Przyjęcie takiej perspektywy oznacza przyglądanie się danym zjawiskom z punktu widzenia innych osób (narratorów).

[2] Udzielając odpowiedzi na pytania szczegółowe, posłużono się rekonstrukcją perspektyw przeszłych i teraźniejszych w oparciu o narracje uczestniczek badania.

wia dostęp do informacji na temat przeszłości, teraźniejszości i przyszłości narratora (Cieślikowska-Ryczko 2021). Z kolei techniką pozyskiwania danych uczyniono autobiograficzny wywiad narracyjny Fritza Schütze. Metodyka prowadzenia wywiadu oraz założenia ontologiczne i procedura analityczna są dobrze opisane w piśmiennictwie naukowym (zob. Schütze 2012; Urbaniak-Zając, Kos 2013).

W badaniu uczestniczyły kobiety, które decyzją sądu zostały uznane za osoby zdemoralizowane i wobec których zastosowano środek wychowawczy w postaci umieszczenia w placówce resocjalizacyjnej (zgodnie z Ustawą o postępowaniu w sprawach nieletnich). Badania przeprowadzono w latach 2016–2017 w różnych miastach Polski. W pierwszej fazie badania zwrócono się z prośbą do tzw. gatekeeperów (wychowawców młodzieżowych ośrodków wychowawczych) o pośredniczenie w kontakcie z byłymi wychowankami MOW-ów, które przez minimum trzy lata (i do czasu realizacji wywiadu) nie były objęte nadzorem instytucjonalnym. Przyjęta perspektywa badawcza ujmuje badane osoby jako podmioty, które pozytywnie przeszły proces resocjalizacji. Te kobiety, które wyraziły zgodę, przekazały przez wychowawców swoje numery telefonu. Przeprowadzono wywiady autobiograficzne z dziesięcioma kobietami (najmłodsza respondentka miała 21 lat, a najstarsza 57 lat), zachowując etyczne aspekty procedury badawczej. Respondentki same decydowały o miejscu i terminie spotkania. Spotkania odbywały się w: domu narratorki (4 wywiady), miejscu pracy badaczki (3 wywiady), restauracji (2 wywiady) i MOW-ie (1 wywiad). Najkrótszy wywiad trwał 60 minut, a najdłuższy – 120. Za zgodą narratorek wywiady nagrywano i sporządzono z nich transkrypcje.

Wzór zachowania matki ukształtowany w rodzinie pochodzenia

Analiza zgromadzonego materiału empirycznego ukazała, że bardzo duże znaczenie dla uczestniczek badania miała relacja z matką. Matka zazwyczaj zajmowała centralną pozycję w analizowanych narracjach. Dokonując analizy materiału, mającej na celu wyłonienie wzorów zachowań matek, skupiono się przede wszystkim na zachowaniach matki będących przejawem dbania (lub nie) o dobro dziecka i ich deklaracjach z tym związanych. Tak dokonana analiza materiału pozwoliła na wyłonienie trzech ich wzorów zachowań. Pierwszy z nich to wzór zachowania matki, dla której dobro dziecka jest ważne. Narratorki (N3, N4), u których ukształtował się taki wzór doświadczały swojej matki jako osoby, na którą zawsze mogły liczyć:

> Trzeba jasno powiedzieć, że gdyby nie mama, która przyjeżdżała właściwie, w każdej chwili, to ja nie wiem, jak bym sobie poradziła, tak naprawdę… (N3).

Kiedy dziecko potrzebowało pomocy, to one organizowały dla niego pomoc specjalistyczną:

> Zaprowadziła mnie do poradni psychologicznej… (N3).

Matka taka zapewniała dobra materialne swojemu dziecku:

> Mama mi wyremontowała pokój, prawie sześć tysięcy dała, wszystko zrobiła, nowe łóżko, miałam po prostu cud ten pokój (N4);

i nigdy nie odpuszczała, nawet kiedy sytuacja córki wydawała się „beznadziejna":

> Nigdy się nie poddawała, zawsze mnie szukała, za co jej jestem bardzo wdzięczna […], o, tutaj mam nawet napisane „dziękuję ci za wszystko, co dla mnie zrobiłaś i robisz przez całe moje życie" (N4).

Matki, dla których dobro dziecka jest ważne, godziły role wychowawcze z pracą zawodową i z punktu widzenia ich córek, robiły to dobrze.

> Mama była tylko te trzy miesiące na wychowawczym i szła do prac […] cały czas pracowali [rodzice] i dawali radę, uważam, że dawali radę… (N3).

Jeśli matki same nie mogły zajmować się dziećmi (co wynikało np. ze zobowiązań zawodowych), to w pomoc angażowały inne osoby (babcie, dziadków lub dorosłe rodzeństwo), tak żeby ich dzieci były zaopiekowane.

Drugim wzorem wyłonionym w wyniku analizy był wzór zachowania matki „niezainteresowanej" (określenie zaczerpnięte z wypowiedzi respondentek) dobrem dziecka**.** Ukształtował się on u pięciu narratorek (N1, N2, N5, N6, N10). Swoją matkę opisywały jako osobę niewydolną wychowawczo (z racji swojego uzależnienia, choroby nowotworowej czy depresji). Doświadczały jej jako osoby, na której nie mogły polegać:

> Mama zaczęła pić, no więc wiadomo, jak mama zaczęła pi,ć to przestała się interesować mną i siostrą (N2).

Matki takie, były „nieobecne" w życiu ich dzieci. Opisywane były jako bierne:

> Po prostu taka bierna mama, która siedziała, robiła na drutach i piła kawę, i paliła papierosy, wokół był syf, smród (N5).

Dla których bezpieczeństwo dziecka było nieistotne:

> Kurczę, bo moja mama miała w nosie, co się ze mną dzieje. Nie obroniła mnie przed niczym. Przed żadnymi awanturami, przed pobiciem nigdy (N2).

Podobnie jak jego sytuacja szkolna:

> No więc wiadomo, jak mama zaczęła pić, to przestała się interesować szkołą i generalnie tym, co jest normalne dla dzieci (N2).

Nie dbały o dobra materialne dla swoich dzieci:

> Nigdy nie wystąpiła o alimenty, nigdy… (N5).

Matki takie koncentrowały się przede wszystkim na swoich potrzebach:

> Moja mama, hmmm […], była i do tej pory wydaje mi się, że jest panią lekkich obyczajów, tak? tak że bardzo często gęsto mieliśmy różnych mężczyzn w domu (N6);

i/lub swojej chorobie:

> Chorowała na raka, przy cesarce coś tam poszło nie tak i od tego mojego urodzenia coś tam się ciągło. Większość y..., większość leżała w szpitalu, przebywała w tym szpitalu także mało co była w domu (N1).

W wyniku chorób traciły prace i popadały w zależności od innych osób:

> Jak zaczęła pić, to straciła pracę i już do niej nie wróciła (N2).
> Ona wiecznie była uzależniona od niego finansowo, mieszkaniowo i w ogóle (N10).

Narratorki, u których ukształtował się taki wzór zachowania matki, swoją tożsamość budowały w opozycji do zachowań swojej rodzicielki:

> Bo ja nie mogłam być jak moja mama, czyli taka łagodna i pozwalająca na wszystko (N5).

Kolejnym wzorem zachowania matki, jaki wyłoniono w wyniku analizy materiału empirycznego, to wzór zachowania matki „z marnym autorytetem rodzicielskim" (określenie zaczerpnięte z wypowiedzi respondentek). Ukształtował się on u trzech narratorek (N7, N8, N9). Dla matek takich dobro ich dziecka było ważne, jednak zachowania, które miały je zapewnić, były nieudolne. Matki takie miały ograniczone umiejętności wychowawcze:

> Nawet, jak była [matka] wzywana do szkoły, no to chodziła, tak. Ale ona była bezradna, zupełnie nie wiedziała, co ma robić… (N7).

Brak stabilności emocjonalnej rodzicielek przekładał się na ich relację z córkami:

> Mama była bardzo nerwowa. (…) Trudno jej było coś powiedzieć, bo zrozumiała wszystko nie tak, jak powinna (N9).

Narratorki relację z matką doświadczały jako trudną, ale stałą na przestrzeni czasu:

> To były bardzo trudne relacje i tak, no… Ja nie byłam wymarzoną córką i moja mama nie była wymarzoną mamą, nie? Ale była… (N7).

To matka dawała im poczucie przynależności do rodziny:

> Chciałam wrócić do domu, bo jednak brak rodziny robi swoje. Miałam tylko nadzieję, że wrócę, będzie dobrze. Wróciłam, mama mnie przyjęła pod swoje skrzydło do domu (N8).

Matki z tego wzoru, godziły wychowanie dziecka z pracą zawodową. To, co specyficzne dla tego wzoru, to „interesowność" działań matki i oczekiwanie od córek wzajemności:

> Z mamą mam kontakt. Chociaż czasami działa na mnie po prostu jak płachta na byka, ale pomaga mi, a ja muszę pomagać jej (N9).

Dla matek tych dobro dziecka było ważne, ale brakowało im umiejętności, aby sprostać potrzebom dziecka. Jednak w sytuacjach trudnych zawsze mogły na nią liczyć:

> Jak coś strasznego się działo to ja do niej [matki] szłam i pomagała (N8).

Wzór zachowania matki ukształtowany w rodzinie pochodzenia, zgodnie z założeniami teorii przemocy symbolicznej, jako zinterioryzowany w procesie wychowawczym, powinien być reprodukowany w rodzinie nuklearnej (co gwarantuje ciągłość pokoleniową). Biorąc pod uwagę powyższe, można zastanowić się, jaki wzór zachowania matki prezentowały uczestniczki badania w rodzinie nuklearnej.

Narratorki jako matki – wzór zachowania matki prezentowany w rodzinie nuklearnej

Do opisu wzoru matki, który przejawiał się w zachowaniu narratorek wobec własnych dzieci, wykorzystano dziewięć narracji. Jedna z uczestniczek badania nie miała dzieci i w wywiadzie nie wspomniała o chęci ich posiadania. Tym samym z analizy dziewięciu narracji wynika, że dla trzech uczestniczek badania (N1, N2, N6) nadrzędną rolą życiową była rola matki, nazwana w tym opracowaniu wzorem zachowania matki, dla której dobro dziecka jest najważniejsze.

Narratorki te wypełniały wiele ról życiowych, ale podporządkowały je przede wszystkim dbaniu o dobro swoich dzieci. Dla N1 dzieci stanowiły jej „talizmany życiowe", które dawały jej siłę i zadowolenie z życia. N2 stwierdziła, że „nie odpuszcza nigdy, gdy chodzi o dobro jej synów", a dla N6 dzieci były „zawsze na pierwszym miejscu". Dla matek z tego wzoru aspekt zdrowia ich dziecka był sprawą najważniejszą i wymagającą „zwiększonej" uwagi z racji różnych dolegliwości zdrowotnych:

> Ale wszystko sprawdzam lekarzem, czy udaje, czy nie udaje – nieważne, bo mogę coś przeoczyć.... A ja tego nie chcę (N2).

Matki te przywiązywały także wagę do wykształcenia swoich dzieci:

> Rozmawiałam z panią, bo ona jest traf, że ona jest wychowawczynią i ona jest nauczycielką angielskiego, no ale prosiłam żeby y... korepetycje jakieś chociaż dwa razy w tygodniu, żeby było (N1).

Swoją ważność jako matki potwierdzały opinią dzieci o sobie:

> Ja później... przez przypadek dostałam tą diagnozę do ręki. I podobno jestem największym autorytetem dla dzieci (N2).

Dobro dziecka dla tych matek było nadrzędne zarówno w stosunku do związków, które tworzyły:

> To jest najważniejsze […] dla dzieci jest naprawdę, naprawdę dobry (N6);

jak i do pracy zawodowej, którą wykonywały:

> Ja zawsze sobie wybierałam takich ludzi [u których pracowała], żeby nikomu nie przeszkadzało moje dziecko (N1).

Były również w stanie zrezygnować z pracy zawodowej na rzecz opieki nad dzieckiem:

> Mówię do pracy na pewno pójdę, ale dopiero jak młodszy syn wyrośnie z tych migren, nie będzie potrzebował mamusi pod ręką (N2).

Kolejnym wzorem, który został wyłoniony z analizy narracji pod kątem zachowań sprzyjających lub niesprzyjających dbaniu o dobro dziecka, to wzór zachowania matki, dla której dobro dziecka jest ważne. Wzór ten był charakterystyczny dla pięciu narratorek (N3, N4, N5, N8, N9).

Narratorki, u których w narracjach wyłonił się taki wzór, to matki łączące wychowanie dzieci ze swoją karierą zawodową, gdzie obie te role były dla nich ważne.

Narratorki te dbały o dobro swoich dzieci i zapewniały im dobre warunki materialne. Podobnie jak dzieci matek z pierwszego wzoru, ich dzieci także miały problemy zdrowotne czy trudności w nauce, które wymagały opieki specjalistycznej:

> Jak się urodził, to bardzo dużo chorował, bardzo dużo specjalistów, więc... Do tej pory, także ciężko, ale nie możemy sobie odpuścić, jeździmy do wielu lekarzy (N9).

Matki te dobrze wywiązywały się ze swoich obowiązków – były dobrymi pracownicami:

> Znowu złożyłam dokumenty, to mnie przyjęli bez żadnego „ale", pamiętam, jeszcze miałam rozmowę z kierownikiem sklepu, nie było problemu (N8).

A dzięki swojej pracy mogły zapewnić dzieciom np. prywatną i najlepszą opiekę zdrowotną:

> Ma różnych lekarzy. Ma nefrologa, ma pulmonologa. Nie mamy dobrych lekarzy. Więc dojazd do Ł [duże miasto]. Prywatnie (N9);

czy intensywne korepetycje:

> Jak trzeba było pięć razy w tygodniu chodzić na korepetycje po dwie godziny, to trzeba było (N5).

Wykształcenie ich dzieci było dla nich bardzo ważne:

> Jest inteligentny, skończył szkołę średnią, geodezję, zrobił maturę (N3).

Czerpały one satysfakcję z tego, że dzięki łączeniu kariery z wychowaniem dzieci, mogły troszczyć się o nie finansowo i zapewniać im wszelkie dobra materialne:

> Ważniejsze dla mnie osobiście, żeby moje dziecko miało wszystko nowe kupione, czyściutkie, piękne (N4).

Swoją karierę zawodową i samorozwój dostosowywały do wieku dziecka i jego potrzeb:

> Ja mogłam wyjechać rano [gdy córka miała 17 lat], wrócić wieczorem i nic się nie działo złego…(N5).

Dla matek tych istotną kwestią były również związki, które tworzyły, i ich wpływ na dobro dziecka:

> Zmieniliśmy dziecku nazwisko, bo miało moje. Nazwisko miało moje. I zmieniliśmy na nasze. Mamy to samo nazwisko, więc nie ma jakiś tam problemów. I J. [imię syna] jest wychowywany przez męża, jak własny syn (N9).

Kolejnym wzorem, jaki wyłoniono z narracji uczestniczek badania, to wzór zachowania matki „z marnym autorytetem rodzicielskim". Był charakterystyczny dla jednej z narratorek (N7). Macierzyństwo sprawiało jej trudność:

> No, dzieci się pojawiły, najpierw córka. Bardzo takie trudne, ja myślę, że ja jeszcze nie dorosłam, w tym czasie nie dorosłam do wychowywania dziecka (N7).

Matka ta doświadczała siebie jako osoby z ograniczonymi umiejętnościami wychowawczymi:

> Dokuczano jej [córce narratorki] Ale to ja się wszystko dowiedziałam dopiero po czasie (N7);

której autorytet wychowawczy łatwo było podważyć:

> Lekarz też tak podsumował w przychodni „Co pani robi z tym dzieckiem? Przecież to jest zaburzone dziecko" (N7).

Świadomość ograniczonych umiejętności wychowawczych sprzyjała poszukiwaniu dobrej opieki dla dzieci wśród najbliższych:

> Moja mama jakby przejęła opiekę nad dziećmi, […] i dzieci wychowała, i bardzo mi pomagała, bardzo mnie wspierała (N7).

Matka ta doświadczała trudności emocjonalnych, ale dzieci dawały siłę, żeby je przezwyciężać:

> Miałam takie okresy, kiedy mówię, już nie wrócę do tego domu. No, tak, ale dwójka dzieci czeka, przecież ich nie zostawię […], bo zatruwał mi życie skutecznie [mąż] (N7).

Matka z tego wzorca godziła wychowanie dzieci, pracę zawodową i rozwój swojej pasji – turystyki. W dużej mierze to pasja pozwalała znosić jej trud macierzyństwa:

> To była taka odskocznia od dzieci, od domu, od problemów (N7).

Transgresja i transmisja pokoleniowa wzoru zachowania matki

W oparciu o analizę materiału empirycznego, dokonując rekonstrukcji przeszłych i teraźniejszych perspektyw odnoszących się do wzoru zachowania matki, można stwierdzić, że u uczestniczek badania wzór ten uległ procesowi transmisji pokoleniowej, jak również podlegał procesowi transgresji (ryc. 1).

Ryc. 1. Transmisja i transgresja wzoru zachowania matki

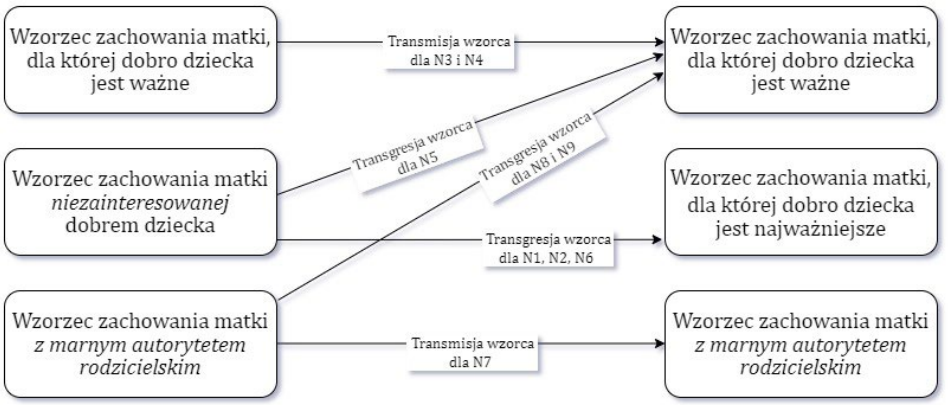

Źródło: badania własne.

Wzór zachowania matki, dla której dobro dziecka jest ważne, ukształtowany w rodzinie pochodzenia u dwóch narratorek, uległ procesowi transmisji pokolenio-

wej. Obie narratorki w rodzinie nuklearnej reprodukowały ten wzór. Z kolei wzór zachowania matki „z marnym autorytetem wychowawczym" uległ zarówno transmisji pokoleniowej (dla jednej z narratorek), jak i transgresji (u dwóch badanych kobiet) do wzoru zachowania matki, dla której dobro dziecka jest ważne. Można założyć, że wartość, jaką stanowi dobro dziecka, uległo transmisji pokoleniowej, ale co ważne – w wyniku transgresji i mechanizmu dyspersji wzór ten został u nich ulepszony i wzbogacony o bardziej konstruktywne metody wychowawcze. Ostatnim wzorem zachowania matki, który nie ulegał procesowi transmisji pokoleniowej, to wzór zachowania matki „niezainteresowanej" dobrem dziecka. Narratorki, u których wzór ten ukształtował się w rodzinie pochodzenia, dokonały świadomej transgresji zachowania wynikającego z tego wzoru i prezentowały w rodzinie nuklearnej wzór zachowania matki, dla której dobro dziecka jest najważniejsze (dokonały tego trzy respondentki), i wzór zachowania matki, dla której dobro dziecka jest ważne (dokonały tego dwie narratorki). Narratorki, u których w rodzinie pochodzenia ukształtował się wzór zachowania matki „niezainteresowanej" dobrem dziecka, swój obraz matki budowały w opozycji do zachowań rodzicielki.

Podsumowanie i wnioski

Analiza doświadczeń życiowych narratorek wykazała, że w rodzinie pochodzenia ukształtowały się u nich trzy wzory zachowania matki. W dwóch z nich (wzór zachowania matki, dla której dobro dziecka jest ważne i wzór zachowania matki „z marnym autorytetem rodzicielskim") dobro dziecka stanowiło istotną wartość. Wzór zachowania matki, dla której dobro dziecka jest ważne, w doświadczeniach narratorek nie był czynnikiem przyczyniającym się do ich demoralizacji. Natomiast we wzorze zachowania matki „niezainteresowanej" dobrem dziecka ukazano zachowania, które w badaniach naukowych (zob. Ouyang, Cheung 2023; Joyner, Beaver 2021; Sobczak, Zacharuk 2021) uznawane są za patalogizujące rozwój społeczny dziecka.

W artykule ukazano także wzory zachowania matek prezentowane w rodzinie nuklearnej. W każdym z nich ważną wartością składową było dobro dziecka. Wzór zachowania matki, dla której dobro dziecka jest najważniejsze, zbliża się do opisywanego w literaturze wzorca „matki Polki", gdzie przekłada ona dobro dziecka ponad własne potrzeby i nie ma dla niej nic cenniejszego niż jego „dobre wychowanie" (zob. Cieślikowska-Ryczko 2022). Pozostałe dwa wzory zachowania są zbliżone do wzorca „nowej matki", która dba o dobro dziecka, ale ma również inne ważne dla niej aktywności (praca zawodowa, pasje), które łączy z macierzyństwem (zob. Sikorska 2009).

Analiza doświadczeń życiowych narratorek wykazała także, że wzór zachowania matki podlega zarówno transmisji pokoleniowej, jak i transgresji w rodzinie nuklearnej. Procesy te w dużej mierze zależą od jakość relacji i atmosfery domu rodzinnego (Dobrowolska 2018; Jezierska 2013). Dbanie o dobro dziecka, nawet pomimo braku umiejętności wychowawczych, sprzyja powielaniu tego wzoru w kolejnych pokoleniach, jak również jego dyspersji. Brak zainteresowania dobrem dziecka, co w dużej mierze u ba-

danych kobiet generowało poczucie opuszczenia, samotności i braku bezpieczeństwa, nie stał się ich nawykowym zachowaniem wobec własnych dzieci. Z dużym prawdopodobieństwem niekorzystny klimat emocjonalny w takich rodzinach powodował odrzucanie zachowań wynikających z wzoru i kształtowanie swojej tożsamości na zasadzie działań przeciwstawnych do zachowania rodzicielki (Majewska 2017).

Podstawowy wniosek wysunięty z przeprowadzonego badania stanowi to, że wzory zachowania, w których dobro dziecka jest ważne, jako nabyte w rodzinie pochodzenia, wyuczone i zinterioryzowane, są reprodukowane w rodzinach nuklearnych (wzory te podlegają również ulepszeniu). Jednak wzór zachowania matki „niezainteresowanej" dobrem dziecka, jako odbiegający od standardów społecznych, norm i wyobrażeń ogółu populacji, może zostać osłabiony i w wyniku transgresji uruchamiać zachowania przeciwne do tych wynikających z wzoru pierwotnego. Można przyjąć, że wzór pierwotny staje się nośnikiem konstruowania na zasadach odwrotnych zachowań jako matki.

Ograniczenia i przyszłe badania

Prezentowane w tym artykule uogólnienia odnoszą się przede wszystkim do badanej zbiorowości i poruszonej problematyki badawczej (ze względu na ograniczoną objętość artykułu, nie uwzględniono kontekstu wychowawczego innych członków rodziny), ale można je potraktować jako hipotezy odnoszące się do kategorii osób, które mogą być testowane w kolejnych badaniach na reprezentatywnych próbach.

Bibliografia

Badinter E. (2013) *Konflikt: kobieta i matka*, tłum. J. Jedliński, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.

Bakiera L., Harwas-Napierała B. (2016) *Wzory osobowe w rozwoju człowieka,* Poznań, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.

Bereza B. (2016) *Psychologiczne uwarunkowania prawidłowych relacji w rodzinie*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio", nr 4(28), s. 173–182.

Bernasiewicz M., Noszczyk-Bernasiewicz M. (2017) *„Nieobecny ojciec" – casus rodzin nieletnich przestępców*, „Studia Edukacyjne", nr 44, s. 161–175, https://doi.org/10.14746/se.2017.44.10.

Bourdieu P., Passeron J. C. (2011) *Reprodukcja. Elementy teorii systemu nauczania*, tłum. E. Neyman, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.

Cieślikowska-Ryczko A. (2021) *Badania biograficzne rodzin więźniów. Refleksja metodologiczna*, „Kwartalnik Pedagogiczny", nr 2(260), s. 135–162, https://doi.org/10.31338/2657-6007.kp.2021-2.7.

Cieślikowska-Ryczko A. (2022) *Rodzice więźniów. Studium doświadczeń*, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Dobrowolska B. (2018) *Transmisja i reprodukcja wartości kulturowych w szkole na przykładzie wybranych mniejszości narodowych i etnicznych a kontekst społeczny. Elementy założeń teorii Pierre'a Bourdieu i Basila Bernsteina*, „Studia Międzykulturowe", nr 1(8), s. 89–104, https://doi.org/10.15804/em.2018.01.06.

Domurat A. (2017) *Józef Kozielecki*, „Decyzje", nr 27, s. 121–128, https://doi.org/10.7206/DEC.1733-0092.90.

Flick U. (2010) *Projektowanie badania jakościowego*, tłum. P. Tomanek, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.

Gerrig R. J., Zimbardo P. G. (2006) *Psychologia i życie*, tłum. E. Czerniawska, M. Guzowska-Dąbrowska, A. Jaworska-Surma, J. Radzicki, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.

Jezierska-Wiejak E. (2013) *Rodzina jako międzypokoleniowa płaszczyzna transmisji wartości*, „Wychowanie w Rodzinie", nr 2(8), s. 285–299, https://doi.org/10.61905/wwr/171139.

Joyner B., Beaver K. M., (2021) *Maternal Depression and Child and Adolescent Problem Behaviors: A Propensity Score Matching Approach*, „Psychiatric Quarterly", nr. 92, s.655–674, https://doi.org/10.1007/s11126-020-09842-2.

Kozielecki J. (1987) *Koncepcja transgresyjna człowieka: analiza psychologiczna*, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Kozielecki J. (2000) *Koncepcje psychologiczne człowieka*, wyd. 10, Warszawa, Wydawnictwo Akademickie „Żak".

Kozielecki J. (2004) *Społeczeństwo transgresyjne. Szansa i ryzyko*, Warszawa, Wydawnictwo Akademickie Żak.

Kozielecki J. (2007) *Psychotransgresjonizm: nowy kierunek psychologii*, wyd. 2, Warszawa, Wydawnictwo Akademickie Żak.

Krzesińska-Żach B. (2007) *Pedagogika rodziny : przewodnik do ćwiczeń*, Białystok, Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana.

Maciąg-Budkowska M., Rzepa T. (2017) *Jaka jest „idealna matka"? Rozumienie roli matki przez współczesne kobiety*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio J – Paedagogia-Psychologia", nr 30(3), s. 93–107, https://doi.org/10.17951/j.2017.30.3.93.

Majewska A. (2017) *Rodzinna transmisja międzypokoleniowa w świetle teorii transgresji*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio", nr 2(30), s. 145–153.

Matysiak-Błaszczyk A., Błasiak A., Ratajczak Ł., Ściupider-Młodkowska M. B., Zychowicz M., Gątarek I., Jankowiak B. A. (2020) *Relacje dziecka z rodzicami* w: *Pedagogika dziecka. Podręcznik akademicki*, H. M. Krauze-Sikorska, M. Klichowski (red.), Poznań, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, s. 287–318.

Ouyang Q., Cheung R. Y. M. (2023) *Mother–Child Versus Father–Child Conflict and Emerging Adults' Depressive Symptoms: The Role of Trust in Parents and Maladaptive Emotion Regulation*, „Journal of Adult Development", nr 30, s. 205–215, https://doi.org/10.1007/s10804-022-09425-4.

Rubacha K. (2008) *Metodologia badań nad edukacją*, Kraków, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.

Ruiz-Ortiz R., Braza P., Carreras R., Muñoz J. M. (2017) *Differential Effects of Mother's and Father's Parenting on Prosocial and Antisocial Behavior: Child Sex Moderating*, „Journal of Child and Family Studies", nr 26(8), s. 2182–2190, https://doi.org/10.1007/s10826-017-0726-4.

Schütze F. (2012) *Analiza biograficzna ugruntowana empirycznie w autobiograficznym wywiadzie narracyjnym. Jak analizować autobiograficzne wywiady narracyjne*, tłum. K. Waniek, w: *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, K. Kaźmierska (red.), Kraków, Wydawnictwo „Nomos", s. 141–278.

Sikorska M. (2009) *Matka „chora" zamiast „złej" – o nowych wzorach macierzyństwa* w: *Być rodzicem we współczesnej Polsce. Nowe wzory w konfrontacji z rzeczywistością*, M. Sikorska (red.), Warszawa, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, s. 13–33, https://doi.org/10.31338/uw.9788323514763.pp.13-33.

Sobczak S., Zacharuk T. (2021) *Predykcyjna rola postaw rodzicielskich w nieprzystosowaniu społecznym*, „Resocjalizacja Polska", nr 22, s. 525–545, https://doi.org/10.22432/rp.415.

Suchocka A. (2011) *Przemoc symboliczna jako element ukrytego programu kształcenia polskiej szkoły*, „Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej", nr 4(187), s. 293–302.

Urbaniak-Zając D., Kos E. (2013) *Badania jakościowe w pedagogice*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.

Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy* (Dz.U. z 2023 r. poz. 2809).

Wysocka E., Ostafińska-Molik B. (2015) *Zaburzenia przystosowania młodzieży a style wychowania w rodzinie,* „Pedagogika Społeczna", nr 4(58), s. 55–79.

O Autorce

Agnieszka Jaros – dr nauk społecznych, pedagog, psycholog, psychoterapeuta. Adiunkt naukowo-dydaktyczny w Katedrze Pedagogiki Społecznej i Resocjalizacji Wydziału Nauk o Wychowaniu Uniwersytetu Łódzkiego. Autorka i współautorka wielu publikacji naukowych poświęconych problematyce zachowań trudnych u dzieci, młodzieży i osób dorosłych. Ostatnie lata pracy poświęciła problematyce naznaczania społecznego podejmując się badań nad doświadczeniami byłych wychowanek placówek resocjalizacyjnych.

Agnieszka Jaros – PhD in the field of social sciences, pedagogist, psychologist and psychotherapeutist. Assistant Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Rehabilitation of the Faculty of Educational Sciences, University of Lodz. Author and co-author of scientific publications in the field of problem behaviors of children, adolescents and adults. Recently, she has been working on the issue of social labeling, undertaking research on the experiences of former residents of social rehabilitation centers.

© by the author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC BY 4.0